

УДК 341.231.14:342.72/.73

РОЗУМІННЯ ТЕРМІНА «СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ» В КОНТЕКСТІ СТ. 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Ж. В. ЧЕВИЧАЛОВА,

канд. юрид. наук,

*доцент кафедри міжнародного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,*

Україна, м. Харків

ORCID 0000-0001-9320-9441

Проаналізовано основні тенденційні підходи до розуміння «сімейного життя», право на повагу до якого гарантоване ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджено прецедентну практику Європейського суду з прав людини, яка дозволяє оптимальне тлумачення терміна «сімейне життя» в умовах сьогодення. Висвітлено ключові аспекти, що максимально розкривають комплексне розуміння поняття «сімейне життя». Розглянуто визначальні для формування такого розуміння рішення Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: сімейне життя, приватне життя, права людини, основоположні свободи, конвенційне розуміння ст. 8.

Постановка проблеми. З моменту поширення на Україну юрисдикції Європейського суду з прав людини (далі – Суд), коли 11 вересня 1997 р. набрала чинності ратифікована 17 липня того ж року Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), з'являються приклади того, як з точки зору додержання положень зазначеної Конвенції оцінюються норми українського законодавства в цілому та ст. 8, яка є предметом нашого дослідження зокрема. На жаль, щорічна практика Суду свідчить про невідповідність законодавства України положенням про захист прав, які гарантує сама Конвенція, а також Протоколи до неї. Україна стабільно входить до п'ятірки лідерів за зверненням до Європейського суду з прав людини за захистом порушених прав, і це з урахуванням того, що оскаржувати до Суду можливо лише ті порушення, що допущені після 11 вересня 1997 р. Навпаки, стабільно низьким є відсоток виконання рішень, винесених Судом

щодо України, особливо в частині відшкодування шкоди. Зауважимо, що часто порушення положень саме ст. 8, яким буде приділено основну увагу в цій роботі, визнаються серед низки порушень положень інших статей, зокрема, ст. 3 (заборона катувань), ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 6 (право на справедливий суд) та ін. Така ситуація складається через безумовно широку й всеохоплюючу сферу прав, що гарантуються цією статтею. Отже, ст. 8 проголошує право кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Мета статті. Наша робота присвячена переважно розумінню поняття «сімейне життя» в контексті зазначеної статті та його співвідношенню із «життям приватним».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна доктрина збагачена дослідженнями з окресленого питання таких авторів, як Л. І. Григор'єва, Б. Неделек, В. П. Паліюк, Н. Петрова, Т. І. Фулей та ін. Велику роль у розумінні делікатності та комплексності правового врегулювання тлумачення терміна «сім'я» як у загальносвітовому розмаїтті, так і в Україні зокрема, відіграють роботи Є. П. Білоножко, В. А. Ватрас, І. В. Жилінкової, Я. М. Шевченко.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння поняття «сімейне життя» Конвенцією пройшло певний еволюційний шлях. Не випадково ст. 8 Конвенції не використовує термін «сім'я», вживаючи більш багатоаспектну конструкцію «сімейне життя», безумовно, враховуючи розуміння «сім'ї» у правопорядках, з якими стикається. Труднощі з визначенням поняття «сім'я» виникають у контексті як міжнародних, так і внутрішньодержавних регуляцій, а також ускладнюються необхідністю врахування позаправових умов. Як влучно зазначає Я. М. Шевченко, «Сім'я – це складне суспільне явище, тому не дивно, що суто правове визначення сім'ї встановити неможливо. Сім'я здійснює багатогранні функції: економічну, демографічну, вона також пов'язана з широким спектром інших відносин: трудових, житлових, виховних, організацією дозвілля, інтимними відносинами та ін.» [7, с. 208]. На сьогодні

розуміння цього поняття не тільки розрізняється в національному праві держав – учасниць Конвенції, а ще й постійно змінює свої юридичні ознаки. Поступово стають рудиментарними такі вагомі раніше аспекти сім'ї, як релігійність, різностатевість, належність до однієї верстви суспільства та ін. Абсолютною ознакою залишається поки що те, що сім'я – це більше ніж одна особа. Отже, використання Конвенцією терміна «сімейне життя» надає їй можливість для захисту широкого спектру прав, які впливають із відносин такого характеру між особами. Окрім того, виходячи з практики Суду, право, яке за певних причин неможливо розуміти як право на «сімейне життя», захищається в рамках ст. 8 Конвенції як право на «приватне життя».

Термін «сімейне життя», розуміння якого постійно зазнає розширення через вплив найрізноманітніших суспільних процесів, від міграції до розвинених медичних технологій, як найкраще ілюструє принцип ефективного та динамічного тлумачення права Судом. Цей принцип обумовлює еволюційну інтерпретацію конвенційних норм, що перетворює Конвенцію на живий інструмент, що реагує на зміни сьогодення, а також дозволяє постійно розширювати гарантії, встановлені цим документом. Так, у рішенні у справі «Маркс проти Бельгії» (1979), в якій йшлося про обмеження прав позашлюбної дитини, зазначалося, що, незважаючи на те, що на час розроблення Конвенції у більшості європейських країн вважалося нормальним розрізняти сім'ї, оформлені відповідно до національного законодавства і, так звані «незаконні», Суд надав вирішального значення підходам, які були загально визнаними на момент розгляду справи і зазнали суттєвих змін із часів прийняття Конвенції. За цією справою Суд дійшов висновку, що факт народження, а саме біологічний зв'язок між матір'ю та дитиною, як правило, створюють «сімейне життя» у розумінні ст. 8, навіть якщо йдеться, як у даному випадку, про матір та незаконнонароджену дитину.

Більше того, взаємовідносини можуть набути статусу «сімейного життя» у разі з'ясування становища дитини, народженої батьками, що не перебувають у шлюбі. У справі «Джонстон проти Ірландії» (1986) Суд вирішив, що

нормальний розвиток відносин між батьками, які не перебувають у шлюбі, та їх дітьми потребує рівності між соціальним статусом останніх і дітей, батьки яких є офіційним подружжям. Однак для факту наявності «сімейного життя» необхідне сумісне проживання відповідних осіб і ведення спільного господарства.

Іншої точки зору дотримується Суд стосовно обов'язковості сумісного проживання батьків та їх неповнолітніх дітей. На думку Суду, що була висловлена у справі «Боррехаб проти Нідерландів» (1988), «з концепції сімейного життя, на якій побудовано ст. 8, випливає, що дитина, народжена у рамках такого союзу, є ipso jure частиною таких взаємовідносин; таким чином, з моменту народження дитини і в силу самого цього факту між ним і його батьками існує зв'язок, що дорівнює «сімейному життю», навіть якщо батьки пізніше і не проживають разом» [1]. Взагалі в цій справі Суд приділив багато уваги наслідкам депортації петиціонера, які позначилися на його взаємовідносинах із донькою, і дійшов висновку, що цей захід був би неспіврозмірним меті попередження економічного добробуту держави.

Разом із тим самої по собі наявності відносин, подібних до сімейних, недостатньо для застосування положень ст. 8 Конвенції. Питання щодо кваліфікації життя як «сімейного» виникає тільки у разі достатньо близького фактичного зв'язку, емоційної єдності, спільного побуту, проживання, наявності специфічних взаємних прав та обов'язків. У кожній відповідній справі Суд вивчає природу сімейних відносин, на які посилається петиціонер. У випадках подружжя, дітей, народжених у шлюбі та інших близьких сімейних відносинах наявність такого зв'язку розуміється, за винятком, коли його відсутність є доведеною або очевидною. В інших випадках наявність дійсного сімейного зв'язку визначається окремо в кожному випадку.

Також наведена вище справа «Боррехаб проти Нідерландів» у 1989 р. започаткувала прецеденти з питань захисту права на «сімейне життя» у випадку депортації іноземця з території держави – учасниці Конвенції. У численних розглядах Судом справ такого характеру особливо виділяється проблема

депортації мігрантів другого покоління. У 2001 р. Суд у справі «Бультиф проти Швейцарії», беручи до уваги свою попередню практику з подібних справ, узагальнив принципи, які стали називатися критеріями справи Бультиф. Зазначені критерії складаються з оцінки: характеру та тяжкості скоєного злочину; тривалості перебування в цій державі; часу, який пройшов з моменту вчинення злочину і поведінки особи в цей період; громадянства усіх осіб, на яких вплине депортація; сімейна ситуація даної особи з точки зору ступеня ефективності існуючого сімейного життя; факту того, чи було відомо іншому з подружжя (партнеру) про скоєння злочину у момент створення сім'ї; факту – чи є в сім'ї діти та якого віку; ступеня труднощів, з якими зіштовхнувся би один із подружжя (партнер) у державі, в яку він має бути депортований [5].

Пізніше, у 2006 р., Суд повторив перелічені критерії у справі «Унер проти Нідерландів», додавши ще два критерії. По-перше, необхідність враховувати найкращі інтереси та добробут дитини, особливо оцінку труднощів, з якими зіткнулися б діти у державі, до якої мала б здійснитися депортація; по-друге, ступінь суспільних, культурних і сімейних зв'язків з державою, до якої мала би здійснитися депортація. Застосування Судом критеріїв справи Бультиф до визначених фактичних обставин відіграє певну обмежувальну роль у достатньо ліберальному підході Суду до справ такого роду, особливо таких, що стосуються іноземців, які інтегрувалися у суспільство держави – учасниці Конвенції. Наприклад, у зазначеній вище справі «Унер проти Нідерландів» Суд вирішив, що порушення ст. 8 Конвенції не було, оскільки депортація мала пропорційний характер через тяжкість скоєних злочинів та існування перерв у сімейному житті заявника. Ці критерії були визнані більш вагомими порівняно з тими, на які спирався заявник. Зокрема, петиціонер мав міцні зв'язки з Голландією, в якій перебував із раннього дитинства, разом із сім'єю у широкому розумінні; мав двох маленьких дітей, народжених у Голландії, у яких, окрім того, були там бабусі і дідусі з обох сторін; а також те, що голландську партнерку заявника очікували серйозні труднощі, пов'язані із адаптацією в Туреччині, до якої мала бути здійснена

© *Чевичалова Ж. В., 2015*

депортація [5].

Так само у справі «Бугханемі проти Франції» (1996) Суд визнав за можливе, що заявник зберіг зв'язки з країною депортації і його претензії, у сенсі ст. 8, можуть бути менш успішними. Заявник не стверджував, що не володіє арабською, або, що він перервав зв'язок із Тунісом. Він також надав певне значення здійсненим ним правопорушенням і тому факту, що він сумісно проживав із французенкою і мав від неї дитину тільки з огляду на розпорядження про депортацію. Тому Суд дійшов висновку, що депортація відповідає ст. 8 Конвенції.

З огляду на розглянуті приклади ми зазначаємо, що тлумачення терміна «сімейне життя» здійснюється Судом із наданням переваги захисту інтересів дітей, навіть якщо порушено не їхні права. У своїй практиці відносно «сімейного життя», у сфері взаємовідносин батьки-діти, він наголосив, що дитина, народжена у шлюбі, належить до сім'ї в силу права, і зв'язок, який розуміється як «сімейне життя», виникає між нею і її батьками з моменту народження. Переривання цього зв'язку можливе лише у надзвичайних обставинах. Такою обставиною не визнається факт розірвання союзу між батьками, за відсутністю спільного проживання найважливіше значення надається контактам дитини з батьками. У випадку, коли після розлучення право на опіку передається національним судом одному з батьків, рішення може порушувати ст. 8 Конвенції як таке, що не поважає право того з батьків, не на користь якого воно винесено, на сімейне життя. На висновок Суду істотно впливають особливості національного законодавства держави-учасниці, що не сприяє одноманітності підходу до вирішення розглянутого питання.

Іншим складним питанням є відносини піклування. Враховуючи фундаментальність «сімейного життя» між батьками та дітьми, Суд закріпив, що рішення про піклування слід розглядати як тимчасовий захід, і будь-які кроки, що є необхідними для його втілення повинні відповідати кінцевій меті, возз'єднання сім'ї. Тому рішення про довічне піклування або навіть про довготривале піклування може бути виправданим тільки у виняткових

© Чевичалова Ж. В., 2015

випадках. Показовою у подібних випадках є справа «Олссон проти Швеції» (1988), в якій три діти були поміщені у три різні сім'ї, що їх прийняли. Підтримку контактів суттєво ускладнювала відстань у сотні кілометрів, на якій перебували діти один від одного та від своїх батьків. При розгляді питання, чи була така ситуація сумісною із повагою до «сімейного життя» Суд зауважив, що відсутні підстави для припущення, що шведська влада не діяла сумлінно. Однак цього недостатньо для визнання будь-яких заходів, що були вжиті, «достатніми» у сенсі Конвенції. На думку Суду з урахуванням вивчених аргументів Уряду Швеції, існують підстави вважати, що рішення влади були частково обумовлені труднощами адміністративного характеру. Однак у такій основоположній сфері, як повага до сімейного життя, подібні фактори повинні відігравати більш ніж другорядну роль. З урахуванням викладеного вище Суд дійшов висновку, що заходи, вжиті для виконання рішень, не були підкріплені достатніми підставами, які б дозволяли вважати їх співрозмірними правомірній меті, що переслідувалася. Відповідно вони не були, незважаючи на надану національним властям свободу розсуду, «необхідними у демократичному суспільстві», що призвело до порушення ст. 8 [3, с. 76].

Іншими специфічними відносинами, що виникають тільки стосовно дітей, є інститут всиновлення. Положення ст. 8 Конвенції застосовуються до «сімейного життя» усиновителів та всиновлених на рівних засадах із захистом права на таке життя дітей та їх біологічних батьків. Однак у цій сфері можуть виникати певні труднощі, наприклад, до Суду можуть поскаржитися на те, що їх право на повагу до сімейного життя було порушено, батьки, чиї діти були всиновлені без їхньої згоди. При застосуванні інституту всиновлення втручання в «сімейне життя» є очевидним, проте безпосередньо обставини справи визначають, чи може бути виправданим таке втручання достатніми причинами, що стосуються справи, та такими, що стосуються прав і інтересів дитини, про яку йдеться. Наприклад, у справі «Кіган проти Ірландії» (1994) Суд встановив, що зокрема той факт, що справжній батько дитини не бере участі у процесі всиновлення, означає, що дитина миттєво передається майбутнім прийомним

© *Чевичалова Ж. В., 2015*

батькам, з якими в неї відразу починає формуватися зв'язок. Особливо важливим є те, що на момент подання до суду заяви проти всиновлення виявляється, що дитину повністю прийнято в тому домі, де її всиновили. Таким чином, ситуація, що визначена законом, не тільки робить розвиток зв'язків петиціонера із своєю дитиною майже неможливим, а також обумовлює певне невігідне становище стосовно опіки.

У зазначеній справі Суд вирішив, що, безумовно, до неповаги сімейного життя заявника у рамках ст. 8 призводить недосконалість процедури, що виявляється у відсутності консультацій з неodrуженим батьком і в тому, що він не був інформований про те, куди передають його дитину. Це порушення було визнано, незважаючи на конкретні обставини всиновлення.

Неоднозначною є практика Суду з питання порушення ст. 8 у випадках всиновлення дитини, що було здійснене без згоди батьків. У справі «Содербак проти Швеції» (1998) заявник скаржився на рішення про можливе всиновлення своєї дитини, яке тягнуло за собою розірвання зв'язків між рідним батьком та його дитиною, яка перебувала з матір'ю від моменту народження. У ході вирішення справи Суд з'ясував низку важливих факторів: по-перше, заявник не брав участі у вихованні дитини, або піклувався про неї у будь-який інший спосіб; по-друге, контакти між заявником і дитиною не були частими і мали досить обмежений характер; по-третє, коли була надана можливість всиновлення, він вже певний час не бачився з дитиною; і по-четверте, особа, що всиновила дитину, поділяла піклування про неї разом із матір'ю від самого народження, і дитина вважала цю особу своїм батьком. Отже, ґрунтуючись на перелічених фактах, а також оцінюючи найвищі інтереси дитини, що було зроблено національним судом, Суд дійшов висновку, що в цій справі порушень ст. 8 Конвенції не було.

Протилежне рішення було винесено судом за аналогічною скаргою у справі «Йохансен проти Норвегії» (1996), в якій було визнано, що рішення про надання можливості всиновлення дитини петиціонера порушує положення ст. 8, оскільки воно не базувалося на достатніх і таких, що стосуються справи, © *Чевичалова Ж. В., 2015*

причинах.

Наведені приклади зайвий раз підкреслюють складність та багатоаспектність розуміння поняття «сімейне життя» в контексті ст. 8 взагалі і стосовно дітей зокрема. Природа справ такого роду обумовлює ситуацію, коли вжиті заходи залежать від кожного конкретного випадку. Таким чином, хоча на національній владі лежить обов'язок здійснювати все можливе з метою полегшення вирішення питань, найважливішим моментом є врахування прав і обов'язків усіх учасників, особливо дітей. І це є основним вектором еволюції тлумачення терміна «сімейне життя» у практиці Європейського суду з прав людини. На підтвердження зазначеного згадаємо справу «X., Y., Z. проти Сполученого Королівства» (1997). Від самого початку справу було ускладнено відсутністю загальних європейських стандартів вирішення спірних питань такого роду. У зазначеній справі Суд не зміг визначити, що повага до «сімейного життя», на яке має право транссексуал, що змінив жіночу стать на чоловічу, його партнер та їхня донька, що була народжена шляхом штучного запліднення від донора, передбачає визначення транссексуала батьком дитини в її свідоцтві про народження. Як вже зазначалося, основою такого рішення була відсутність єдиного загальноєвропейського підходу до надання транссексуалам батьківських прав і законодавчого закріплення відносин між дитиною, що народилася шляхом штучного запліднення від донора, та особою, що виконує соціальну роль батька. Відсутність єдиного підходу означає, що держави мають на національному рівні знаходити баланс між правами однієї людини і суспільства. Отже, з урахуванням важливіших інтересів дитини, а також прав окремих особистостей, Суд дійшов висновку, що правові та соціальні незручності, що супроводжують дитину та її соціального батька, не призведуть до серйозних прикросців за таких умов. У підсумку він відмовився визнати в контексті ст. 8 Конвенції наявність обов'язку визнавати батьком соціальну особу, що не є біологічним батьком, маючи на увазі своє переконання, що реєстрація заявника як батька піде на користь цій дитині чи взагалі дітям, що народилися завдяки штучному заплідненню від донора [3, с. 70]. Однак дуже важливим кроком з боку Суду було визнання як «сімейне

© *Чевичалова Ж. В.*, 2015

життя» у розумінні ст. 8 Конвенції зв'язків, що існували між достатньо незвичними заявниками. Це надало можливість вирішення подібних питань віднести на розсуд національної влади. Прикладом толерантного варіанта підходу до проблем такого роду може служити шлях, обраний в Англії та Уельсі. На мешканок вказаних територій, що перебувають в одностатевих стосунках та пройшли процедуру штучного запліднення, після 6 квітня 2009 р. поширюються норми закону, які замінюють у свідоцтві про народження пункти «мати» і «батько» на пункт «батьки», де може записатися пара. Далі, у 2010 р. у справі «Шалк та Копф проти Австрії» Суд визначив, що емоційні узи одностатевої пари, яка живе у стабільних партнерських стосунках, повинні захищатися як «сімейне життя» у розумінні ст. 8. Конвенції. До цього прецеденту Суд розглядав одностатеві відносини як сферу «приватного життя», яка розуміється дещо ширше.

Гнучкість поняття «сімейне життя» відображається і в розмаїтті взаємозв'язків між особами, які мають дещо іншу природу, ніж розглянуті вище, а саме, між сестрами та братами, бабусями, дідусями та онуками, родичами різного ступеня спорідненості та ін. Однак потрібно наголосити, що ст. 8 Конвенції, гарантуючи право на повагу до «сімейного життя», не припускає можливості вимагання права на «сімейне життя» шляхом фікцій або зловживань положеннями цієї статті. Так само положення ст. 8 Конвенції не створює обов'язків держави в імміграційній політиці, зокрема надання дозволу на в'їзд на свою територію іноземному громадянину з метою створення там сімейних стосунків. Одночасно, імміграційне законодавство держав-учасниць не повинно суперечити їх обов'язкам відповідно до Конвенції. Як вже було розглянуто вище, вислання особи з держави, на території якої проживають близькі члени її родини, може порушувати норми ст. 8 Конвенції, причому поняття «родина» розуміється у достатньо широкому сенсі. Так, у рішенні у справі «Абдулазіз, Кабаліс і Балкандалі проти Сполученого Королівства» (1985) Суд зазначив, що зміст поняття «повага» в контексті «приватного» та «сімейного» життя, особливо якщо йдеться про позитивний обов'язок, не є чітко окресленим. З урахуванням

© *Чевичалова Ж. В., 2015*

різноманітності практики і ситуацій у державах-учасницях Конвенції вимоги, пов'язані з повагою до сімейного життя, варіюються від справи до справи. Відповідно, держави-учасниці користуються широкою свободою розсуду відносно визначення необхідних кроків для забезпечення додержання Конвенції і належного врахування потреб і ресурсів суспільства та індивіда [2]. Отже, Суд дійшов висновку, що «встановлений ст. 8 обов'язок не може припускати загального зобов'язання Договірних Сторін поважати вибір шлюбної пари держави, яку вони обрали для проживання, і допускати на свою територію подружжя, що не є її громадянами».

Наступним аспектом, на який потрібно звернути увагу в контексті захисту права на повагу до «сімейного життя», є обмеження у користуванні таким правом осіб, позбавлених волі. При вивченні цього питання органи Ради Європи перш за все виходили з точки зору, що розлучення ув'язненого з членами його сім'ї – обов'язковий наслідок факту позбавлення волі. Однак це не означає відсутність такого права в особі, позбавленої волі. Навпаки, враховуючи попередню практику Європейської комісії з прав людини, Суд підкреслив, що національна влада зобов'язана допомагати особам, позбавленим волі, в їх контактах із членами сім'ї. Разом із тим Суд залишає високу межу розсуду для влади, дозволяючи їй обмежувати доступ до осіб, позбавлених волі, на підставах ч. 2 ст. 8 Конвенції, яка закріплює, що органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, практика Суду в цій сфері також достатньо різноманітна. Так, у справі «Плоскі проти Польщі» (2002) скарга стосувалася відмови в отриманні перепустки з метою участі у похороні членів сім'ї. У своєму висновку Суд підкреслив, що ст. 8 не гарантує безумовного обов'язку відповідних органів на видачу подібних перепусток особам, позбавленим волі.

Однак відмова однозначно є втручанням у право на повагу до «сімейного життя» і її обґрунтування повинно відповідати вимогам ч. 2 ст. 8. Отже, Суд в оцінці обставин справи урахував факт втрати обох батьків протягом одного місяця, тяжкість скоєних заявником злочинів, практику підтримки керівництвом в'язниці заяв про надання перепусток, факт нерозгляду відповідним судовим органом передбаченої у законі можливості надання перепустки з ескортом, а також видачу другої постанови про відмову наступного дня після останнього похорону.

У розглянутій справі Суд вирішив, що порушення ст. 8 Конвенції мало місце, оскільки в обґрунтуванні відмов не було нагальної суспільної потреби, так само відмови не мали пропорційного характеру відносно мети, що реалізовувалась.

Іншим цікавим прецедентом є рішення у справі «Мессіна проти Італії» (2000). Заявник скаржився на порушення ст. 8, оскільки спеціальний режим сімейних відвідувань у пенітенціарному закладі створював обмеження таких відвідувань до двох на місяць та передбачав особливі умови нагляду, як от розділення осіб скляною перегородкою. Суд постановив, що подібний режим є втручанням у право на повагу до сімейного життя і його застосування може бути виправдане тільки за умови додержання конвенційних стандартів, що передбачаються ч. 2 ст. 8. У контексті дослідження відповідності законності та відповідності мети досягнення вирішальним було з'ясування питання, чи було втручання необхідним і доречним у демократичному суспільстві. Суд розглянув тяжкість скоєних злочинів, той факт, що заявник був членом мафії, основою зв'язку якої, окрім іншого, традиційно є сімейні зв'язки, тривалість накладення обмежень, їх обґрунтованість, допущення певних варіацій щодо обмежень на користь заявника, і дійшов висновку, що зазначені обмеження не є порушенням ст. 8 Конвенції.

У контексті еволюції розуміння права на «сімейне життя» виникло питання щодо надання особам, позбавленим волі, можливості візитів з метою здійснення інтимних контактів. Під час розгляду справи «Алієв проти України»

(2003) Суд вирішив, що ненадання можливості візитів подібного роду не є порушенням стандарту ст. 8 Конвенції. Однак у цілому він підкреслив позитивність припустимості таких візитів, що було забезпечено у низці країн-учасниць.

Іншим не простим питанням у практиці Суду є оскарження відмови у наданні можливості штучного запліднення дружині особи, позбавленої волі. Під час розгляду цього питання Суд дійшов висновку, що його слід вирішувати з точки зору припустимості невиконання державою-учасницею обов'язків, що випливають зі ст. 8. Однак необхідно навести особливу думку по цій справі суддів Касадеваля і Гарлицького, у якій вони висловили зауваження щодо сумнівності запропонованого поділу підходів до проблеми припущення інтимних візитів подружжя і припущенням штучного запліднення. Зазначимо, що, розглядаючи вказані питання, Суд послався на взаємну повагу особистого та сімейного життя. Також Суд визнав, що відмова у наданні можливості штучного запліднення була видана владою після ретельного вивчення обставин справи і обґрунтовувалася тяжкістю й природою злочинів, скоєних заявником, а також тривалістю терміну позбавлення його волі, з якої випливала тривала відсутність батька і чоловіка, що наклало би негативний відбиток на дитину, інтереси якої мають переважне значення. У зв'язку з цим Суд вирішив, що дія влади не мало довільного або необґрунтованого характеру, були врівноважені протилежні інтереси і порушень положень ст. 8 Конвенції не було [5].

Важливою складовою захисту права на повагу до «сімейного життя» в контексті ст. 8 Конвенції є встановлення Судом до зрозумілих процесуальних вимог, яких повинні дотримуватись національні суди при розгляді подібних справ. Так, наприклад, у справі «W проти Сполученого Королівства» (1987) суд вирішив, що за обставин, які мали місце у цій справі, заявник не був попередньо проінформований або, що з ним не обговорювалися ціла низка питань, які стосувалися важливих рішень, що впливали на його стосунки із донькою. За таких умов петиціонер не брав достатньої участі у прийнятті рішення на вирішальних стадіях. Відповідно Суд угледів порушення положень

ст. 8 у недопущенні заявника до необхідного розгляду його точки зору або до захисту своїх інтересів.

На тій самій позиції стоїть Суд у рішенні у справі «Хант проти України» (2007), в якому він дійшов висновку про наявність порушення права заявника, гарантованого ст. 8, а саме «заявник не був залучений у провадження, в результаті яких приймалися рішення, тією мірою, яка є достатньою для забезпечення захисту його інтересів, а державні органи вийшли за межі своєї свободи розсуду і не забезпечили справедливу рівновагу між інтересами заявника та інших осіб».

На окрему увагу заслуговують дослідження іншої групи процесуальних прав крізь призму українського судочинства. Зокрема, у статті В. П. Паліюка «Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства (положення ст. 8 Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя)» йдеться про достатність «доказової бази, яка за потреби може включати показання свідків, висновки компетентних органів, психологічні та інші експертні висновки та медичні довідки...» [4, с. 85]. Вимоги до наявності такої бази містяться у рішенні Суду у справі «Шульц проти Польщі» (2002), що стосувалася вирішення питання про встановлення опіки, яка може завершитися рішенням про роз'єднання сім'ї. Щодо аналізу вирішення подібних справ в Україні яскравим прикладом є рішення Суду у справі «Савіни проти України» (2009), в якому зазначено, що «Суд ставить під сумнів адекватність відповідної доказової бази для висновку про те, що матеріально-побутові умови дітей були справді небезпечними для їхнього життя і здоров'я. Крім того, кілька конкретних висновків (наприклад, про те, що дітей не годують і не вдягають належним чином, а також часто залишають самих удома) ґрунтувалися виключно на доповідях, складених представниками відповідних міських служб за результатами окремих, не систематичних перевірок помешкання заявників. При цьому суд не розглядав ніяких доказів на підтвердження такої інформації – не заслуховував, наприклад, самих дітей, не досліджував їх ні медичні

документи, не звертався до висновків педіатрів чи показань сусідів. Фактом є те, що єдиним об'єктивним доказом, наведеним у рішенні суду першої інстанції на підтвердження висновку про незадовільний стан здоров'я дітей, є медична довідка, видана за рік до того, яка засвідчувала перебування О. С. та К. С. на обліку як хворих на анемію першого ступеня, хоч її достовірність, незважаючи на відповідні спростування з боку заявників, не було перевірено.

Суди не вдавалися до розгляду незалежних доказів (наприклад, експертного висновку психолога), аби оцінити їхню емоційну чи психічну зрілість та мотивацію в розв'язанні побутових проблем. У мотивувальній частині судового рішення немає й аналізу спроб заявників поліпшити умови свого життя – наприклад, їхніх звернень з проханням забезпечити постачання природного газу, компенсувати заборгованості із заробітної плати і допомоги з працевлаштуванням. Натомість суди, як видається, прийняли на віру подану міськими службами інформацію про те, що заявники не спромоглися поліпшити свої матеріально-побутові умови та скорегувати своє ставлення, незважаючи на фінансову та іншу підтримку, а також заходи з відповідного консультування. Окрім описових доповідей, складених за результатами перевірок, у яких вказувалося на ті самі проблеми (скажімо, як прогнилий дитячий матрац), суд не зажадав ніяких інших даних, наприклад, стосовно фактичного обсягу та достатності соціальної допомоги або змісту конкретних рекомендацій, наданих під час консультування, а також пояснень, чому ці рекомендації не дали результату. Суд вважає, що витребувана конкретна інформація у цьому зв'язку могла б допомогти визначити, чи виконали відповідні органи свій конвенційний обов'язок зі збереження єдності ім'ї і чи дослідили вони достатнім чином ефективність менш суворих альтернативних заходів перед тим, як клопотати про відібрання дітей від батьків». За цих підстав Суд одногосно постановив, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції.

Отже, підсумовуючи викладене, зазначимо, що незважаючи на тривалість практики, ситуації у державах-учасницях Конвенції характеризуються різноманітністю. І на сьогодні залишається правильною наведена вище теза,

закріплена ще 1985 р. у справі «Абдулазіз, Кабаліс і Балкандалі проти Сполученого Королівства», щодо нечіткості окреслення змісту поняття «поваги до приватного та сімейного життя», особливо коли мова йде про позитивний обов'язок, а саме про такий, що згідно з традицією теорії приватного права потребує здійснення відповідних дій.

Важливо звернути увагу, що при з'ясуванні наявності позитивного обов'язку належить виходити з необхідності встановлення балансу між інтересами всього суспільства і інтересами окремої особи. Такі засади Суд закріпив у справі «Різ проти Сполученого Королівства» (1986). Пошук зазначеного балансу притаманний Конвенції в цілому. Для його досягнення служать, зокрема, інтереси і мета, закріплені у ч. 2 ст. 8, незважаючи на те, що наведені в ньому положення відображають тільки негативний обов'язок, а саме такий, що потребує утримання суб'єкта від здійснення певних дій.

Висновок. У своїй практиці Суд вказав на наявність певних ускладнень, що пов'язані із визначенням точних меж між позитивними та негативними зобов'язаннями, які випливають із ст. 8 Конвенції. З урахуванням специфіки прав гарантованих цією статтею, у кожному випадку необхідне додержання справедливого балансу при наданні переваги інтересам окремої особи, з одного боку, і суспільства – з другого, зважаючи на користування державою певною свободою розсуду.

Стосовно «сімейного життя» значущість цього балансу важко переоцінити. Класична дефініція Аристотеля «сім'я – основа суспільства» не втрачає своєї актуальності, незважаючи на еволюцію самих понять «сім'я», «сімейне життя». Повага до «сімейного життя» в тому сенсі, який обирає для себе особа, за умови додержання зазначеного балансу, сприяє стану повного духовного та соціального благополуччя, що поряд із фізичним благополуччям становлять визначення «здоров'я» згідно із преамбулою Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я, з чого можна вивести дефініцію: «здорова сім'я – основа здорового суспільства». Переведення цієї дефініції з площини теорії у площину практики, безумовно, є опосередкованою метою Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод, що підтверджується практикою Європейського суду з прав людини.

Список літератури:

1. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www1.umn.edu/humanrts/>.
2. Как Европейский суд по правам человека понимает частную и семейную жизнь [Электронный ресурс] / Л. В. Туманова, И. А. Владимирова // Защита семейных прав в Европейском суде по правам человека. – Режим доступа: <http://pravouch.com/>.
3. Килкэли У. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 8. Право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции. Прецеденты и комментарии / У. Килкэли, Е. А. Чефранова. – М. : РАП, 2001. – 160 с.
4. Паліюк В. П. Застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у разі «неякісного» законодавства (положення ст. 8 Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя) / В. П. Паліюк // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2014. – № 1. – С. 73–78.
5. Уважение частной и семейной жизни, гарантированной ст. 8 Европейской конвенции по правам человека: основные проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://edu.helsinki.org.ua/>.
6. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения [Электронный ресурс] : міжнар. док. від 22.07.1946 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
7. Шевченко Я. Н. Понятие семьи и семейных правоотношений в семейном и гражданском праве Украины / Я. Н. Шевченко // Право Украины. – 2012. – № 5/6. – С. 207–212.

Чевычалова Ж. В. Понимание термина «семейная жизнь» в контексте ст. 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

В статье проанализированы основные тенденционные подходы к пониманию «семейной жизни», право на уважение которой гарантировано ст. 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Исследована прецедентная практика Европейского суда по правам человека, позволяющая оптимальное толкование термина «семейная жизнь» в современных условиях. Освещены ключевые аспекты, максимально раскрывающие комплексное понимание определения «семейная жизнь». Рассмотрены решения Европейского суда по правам человека, формирующие такое понимание.

Ключевые слова: семейная жизнь, частная жизнь, права человека, основные свободы, конвенционное понимание ст. 8.

Chevychalova Zhanna. The understanding of the term «family life» in the context of Art. 8 of the Convention for the Protection on Human Rights and Fundamental Freedoms.

The article analyzes the main approaches to understanding «family life», the right to respect for which is guaranteed by Art. 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The case-law of the European Court of Human Rights, which allows optimal interpretation of the term «family life» in modern terms is researched.

Key words: family life, private life, human rights, fundamental freedoms, understanding of the Convention's Art. 8.

Надійшла до редколегії 16.10.2015 р.